

деятельности были вторичная профилактика, социальная реабилитация несовершеннолетних, психолого-педагогическая коррекция их поведения, социально-педагогическая и психологическая поддержка.

Ключевые слова: социально-педагогическая работа, несовершеннолетние, делинквентное поведение, криминальная милиция по делам детей, приёмник-распределитель, комиссия по делам несовершеннолетних, приюты для детей.

Klishevych N. Experience of Social and Pedagogical Work of Special Establishments for Teenagers of Delinquent Behaviour in Late XX-th Century

The stages of development of social-pedagogical work of organs and services in matters of teenagers and special establishments for teenager are looked through in the article. Such establishments are the criminal police in matters of children, services in matters of children, criminal police in matters of children and point-of-distribution of children. It is certain that basic directions of their activity are the second prophylaxis, social rehabilitation of teenager, social-pedagogical correction of their conduct, social-pedagogical and psychological support.

Key words: social-pedagogical work, teenager, delinquent behavior, criminal police in matters of children, services in matters of children, criminal police in matters of children, point-of-distribution of children.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2013 р.

Прийнято до друку 29.03.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Л. Ц. Ваховський

УДК 373(477) „1950/2000”

О. М. Павлюк

**ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД УЧИТЕЛІВ-НОВАТОРІВ
ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)**

Значні перетворення в усіх сферах життєдіяльності суспільства в умовах динамічного розвитку України потребують переорієнтації, підвищення якості та постійних трансформацій у галузі освіти. Зміна освітньої парадигми передбачає, перш за все, використання нових підходів до змісту й організації навчання в загальноосвітній школі. Аналіз сучасної шкільної освіти свідчить про необхідність пошуку нових шляхів розвитку змісту, форм і методів викладання.

Розв'язання вищезазначеного складного завдання неможливе без глибокого й неупередженого вивчення вітчизняного досвіду організації

шкільної освіти. Саме історико-педагогічний аналіз напрацювань учителів-новаторів другої половини ХХ століття дозволить узагальнити й глибше зрозуміти здобутки попередніх років, а також звернути увагу на невирішені питання.

Діяльність донецького вчителя В. Шаталова досліджувала Л. Лутченко. Дослідниця висвітлила головні методичні прийоми, які використовував В. Шаталов. Деякі аспекти педагогічної діяльності В. Шаталова визначила А. Кирда. Вона розкрила погляди педагога-новатора, спрямованість його пошуків, здійснила аналіз чотирьох книг ученого, які були в центрі уваги педагогічної громадськості, починаючи з 50-х років, відзначила найважливіші риси педагогічної системи В. Шаталова. Дослідники С. Сисоева та І. Соколова розглянули деякі технології навчання та виховання учнів, авторами яких є В. Шаталов, С. Лисенкова. Цілком слушними будуть зауваження щодо подальшого дослідження досягнень і системного висвітлення наробок учителів-новаторів.

Мета статті – розкрити роль вчителів-новаторів у висвітленні питань розвитку шкільної освіти в другій половині ХХ століття.

Пошук нових форм, методів і прийомів навчання та виховання вчителями новаторами розпочався в 50-х роках ХХ століття. Їх діяльність як експериментальна була визнана значно пізніше.

У 80-ті рр. ХХ ст. з'явилися нові можливості для відмови від традиційної педагогіки й стали відомі імена педагогів-новаторів. Новатори, більшість з яких були шкільними вчителями, на відміну від учителів передового педагогічного досвіду, вели пошук нових принципів та методів навчання, що базувалися не на вдосконаленні окремих тем, а на гуманізмі та співробітництві вчителя й учня.

Помітним став процес злиття педагогіки й психології. Передові вчителі звернули увагу на індивідуальні особливості та розумову обдарованість учнів. Постійні зміни в навчальних планах та програмах, залишки формалізму в організації, формах і методах навчання в середині 80-х років ХХ століття спровокували в галузі шкільної освіти кардинальні зміни. Невдоволення станом справ в освіті вилилося в потужний загальносоюзний педагогічний рух під назвою „педагогіка співробітництва”, у якому брали участь і українські вчителі. Авторів такої педагогіки називали „новаторами”.

Перш ніж висвітлювати особливості новаторського досвіду вчителів та визначати їхній внесок у розвиток шкільної освіти, з'ясуємо суть поняття „новатор” та „педагогіка співробітництва”. У навчально-педагогічній літературі науковці намагалися обґрунтувати визначення терміна „педагогіка співробітництва”. У найбільш стислій та доступній формі трактування зазначеного поняття відбито в педагогічному енциклопедичному словнику. Під педагогікою співробітництва в ньому розуміється напрямок у вітчизняній педагогіці другої половини ХХ століття. Педагогіка співробітництва передбачала систему методів і

прийомів виховання та навчання, заснованих на принципах гуманізму та творчого підходу до розвитку особистості [5].

Поняття „новатор” (у перекладі з латинської мови *novator* – поновлювач) у довідковій літературі трактується як той, хто вносить і здійснює нові ідеї, принципи, прийоми в будь-якій галузі діяльності [6].

„Педагогічне новаторство” має дещо інше спрямування. У науково-довідковому виданні вищезазначене поняття визначається як термін, який вживається для позначення діяльності вчителів та вихователів, спрямованої на поліпшення процесу навчання й виховання, на його раціоналізацію. Така діяльність може стосуватися змін у завданнях, методах і прийомах навчання, а також змін у формах організації навчання й виховання. Педагогічне новаторство може здійснюватися у вигляді діяльності експериментальних, пілотних, авторських шкіл [1].

Ініціаторами об’єднання педагогів-новаторів були головний редактор „Учительської газети” В. Матвеев та публіцист С. Соловейчик. Основні положення педагогіки співробітництва: ставлення до навчання як до творчої взаємодії вчителя та учня; навчання без примушення; ідея складної мети (учитель ставить перед учнями складну мету й переконує їх у її подоланні); ідея великих блоків (об’єднання кількох тем навчального матеріалу, уроків в окремі блоки); використання опор (опорних сигналів); самоаналіз (індивідуальне та колективне підведення підсумків діяльності учнів), вільний вибір (використання вчителем на свій погляд навчального часу з метою найкращого засвоєння навчального матеріалу), інтелектуальний фон класу (постановка вагомої мети та отримання учнями більш широких порівняно з навчальною програмою знань), колективна творча виховна діяльність, творче самоврядування учнів, особистісний підхід до виховання, співробітництво вчителів, співробітництво з дітьми [5].

Серед учителів-новаторів педагогіки співробітництва були: Ш. Амоношвілі, І. Волков, І. Иванов, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Шаталов. Науковці мали значний практичний досвід роботи в школі. Тому педагогіка співробітництва виникла не в один день, а зазначений напрямок формувався протягом кількох десятиліть. Учителі-експериментатори в результаті своєї діяльності розробили оригінальні концепції навчання та виховання, їх головною знахідкою було співробітництво з дітьми. Новатори створювали умови для максимальної реалізації можливостей кожного учня.

Новаторство у вітчизняній дидактиці в 80-х роках було започатковано самим життям. Учителі різних спеціальностей загальноосвітніх шкіл намагалися вдосконалити навчально-виховний процес. Вони шукали такі дидактичні системи, які б докорінно змінили загальноосвітній процес. Поєднання нових методик та відносини співробітництва з дітьми стали сутністю педагогіки співробітництва.

Вагомий внесок у розвиток, зокрема, шкільної математичної освіти було зроблено вчителем математики та фізики, видатним ученим, винахідником оригінальної технології інтенсивного навчання, заслуженим учителем УРСР (1977), народним учителем СРСР (1990), професором Донецького інституту соціальної освіти, учителем-новатором „Школи Шаталова” в Москві Віктором Федоровичем Шаталовим.

В. Ф. Шаталов юнаком пройшов службу у Владивостоці, там же з відзнакою закінчив десятий клас вечірньої школи й вступив до педагогічного інституту. Згодом перевівся в Сталіне (тепер Донецьк). Період активної педагогічної діяльності Віктора Федоровича Шаталова до 90-х років ХХ століття добре відомий.

Пошук нових методів навчання В. Ф. Шаталовим був розпочатий у 1952 році. На рівні експерименту діяльність новатора була започаткована пізніше, коли в його розпорядженні була школа № 13 м. Донецька. Експеримент новатора був визнаний директором зазначеної школи Єлизаветою Трофимівною Димкевич та іншими вчителями [9].

Головним елементом педагогічної системи В. Ф. Шаталова були опорні сигнали. Вони були схожі на схеми, у яких за допомогою слів, цифр та формул закодовувалися по кілька тем курсу. Новатор уважав, що такий засіб навчання викликав зацікавленість в учнів та загострював їх увагу. Основною методикою донецького вчителя-новатора було блочне повідомлення знань. В опорних сигналах В. Ф. Шаталов закодував матеріал кількох розділів програми. Тому програму курсу можливо було вивчити в значно коротші терміни [4].

В. Ф. Шаталов віддавав перевагу першочерговому засвоєнню теоретичного матеріалу. Він уважав неправильним виконання практичних завдань після короткого теоретичного викладу матеріалу так, як передбачали шкільні програми. Новатор був прихильником принципу провідної ролі теоретичних знань, запропонованої Л. Занковим та В. Давидовим.

Система роботи над новим матеріалом, за методикою В. Ф. Шаталова, проходила в сім етапів: перший етап – розгорнуте пояснення вчителем відібраного для уроку матеріалу; другий етап – стислий виклад навчального матеріалу за опорним плакатом; третій етап – вивчення опорних сигналів, які отримує кожний учень і вклеює їх у свої альбоми; четвертий етап – робота з підручником і листом опорних сигналів у домашніх умовах; п'ятий етап – письмове відтворення опорних сигналів на наступному уроці; шостий етап – відповіді на опорні сигнали [4, с. 145 – 146].

Методика В. Ф. Шаталова передбачала поєднання індивідуальних та групових форм роботи. Зазначимо, що на кожному уроці використовуються такі види опитування учнів: а) весь клас у зошитах відтворює по пам'яті опорні сигнали минулого уроку (наслідування, вправа); б) магнітофонний опит (2-3 хв. кожний): учень наговорює на

плівку частину навчального матеріалу; в) тихе опитування: розповідь учителю частини матеріалу за листом з опорними сигналами; г) розповідь біля дошки; д) польотне опитування (усне рішення задач або вправ).

Складовою частиною системи В. Ф. Шаталова є способи контролю засвоєних учнями знань: „десантний метод” (складниками якого є вправа, доручення, бесіда); „метод ланцюжка” – вправа, бесіда, доручення, змагання; „релейні контрольні роботи” (вправи); „робота на листках взаємоконтролю” (бесіда, вправа, робота з наочністю) [8].

Оцінки виставлялися у відомості відкритого контролю знань, яка завжди була на виду в учнів. Доступ до такого документа був вільний. Оцінки у відомості, крім відмінних, виставлялися олівцем. Учень міг покращити свої результати повторним складанням. В. Ф. Шаталов уважав, що незадовільні оцінки у відомостях вказували на прогалини в знаннях, спонукали до дій.

Функцію зв'язку школи з сім'єю виконували екрани успішності, які нагадували табель. Заповнювали їх самі діти за допомогою відомості. У методиці роботи В. Ф. Шаталова були присутні всі психологічні аспекти, характерні для ігрової ситуації: зацікавленість, прагнення до результатів та особиста відповідальність [10].

Отже, методика В. Ф. Шаталова базується на таких принципах: принцип блочного введення теоретичних знань; принцип багатократного повторення матеріалу; принцип гармонійного розвитку репродуктивного та продуктивного мислення; принцип поєднання зовнішнього контролю та самоконтролю; принцип гуманізму.

На сторінках преси відбувалося активне обговорення експерименту В. Ф. Шаталова. Науковці відзначали, що на впровадження методики вчителя-новатора необхідно більше часу, потрібні ретельні перевірки. А. Столяр зауважував, що план уроку кожного вчителя (опорний конспект або сигнал) може бути максимально ефективно впроваджений лише автором [7].

Розпад Радянського Союзу значно послабив інтерес до педагогічних новацій науковця. Віктор Федорович Шаталов тривалий час був керівником експериментальної педагогічної лабораторії інтенсивного навчання в місті Донецьку. Згодом вона перестала функціонувати, упродовж трьох років Віктор Федорович чекав на її відновлення, а послідовники тим часом від'їжджали в Росію та далеке зарубіжжя: Вольтер Чатурія – у Батумі; Лі Ігао – у Пекін; Людмила Степанівна Москаліна – у Чикаго. Вихованці новатора захистили кандидатські й докторські дисертації з математики, фізики, педагогіки, філософії, медицини, стали майстрами спорту.

У загальноосвітніх школах незалежної України, на жаль, про вчителя математики знають лише в історичному ракурсі. Однак Віктором Федоровичем Шаталовим разом з послідовниками було відновлено свою методику в „Школі Шаталова” в Москві, засновану

Виноградовим Сергієм Миколайовичем – кандидатом філософських наук, автором досліджень творчості педагога-новатора, продюсером фільму „Уроки Шаталова”.

Учитель-новатор початкових класів С. Лисенкова значну увагу приділяла методиці роботи на уроках математики в 1-4 класах. Дослідницею було розроблено методику випереджального навчання, яка дозволила значно підвищити ефективність та якість навчального процесу. Принципово важливим в організації роботи С. Лисенкової було навчити учнів міркувати вголос. Коментовану роботу на уроках математики вчитель-новатор практикувала з самого першого дня навчання в школі. С. Лисенкова вважала такий підхід одним з елементів зворотного зв'язку.

Включити кожного учня в активну роботу на уроці допомагали вчителю початкових класів опорні схеми з математики. Від традиційної схеми вони відрізнялися тим, що були опорою думок та дій учнів під час відповідей на уроках. С. Лисенкова вважала, що опорні схеми допомагають попередити помилки, опрацювати знайдену помилку на уроці, провести повторення [3].

Методика випереджального навчання С. Лисенкової полягає в способах поєднання раніше вивченого та нового матеріалу. Дослідниця виділяє три етапи педагогічної діяльності: попередня підготовка (введення елементів майбутнього матеріалу); уточнення нових понять та їхнє використання; відкриття нових перспектив. На кожному етапі повинен бути зв'язок старого з новим матеріалом. Методику С. Лисенкової активно використовували вчителі багатьох Союзних республік. Ефективні методи роботи вчителя-новатора початкових класів дозволяють не тільки успішно вчитися, а й розвивати інтелектуальні здібності [2].

Деякі положення педагогіки співробітництва суперечили традиційній класно-урочній системі навчання. Автори педагогіки співробітництва вважали, що співробітника не можна змусити відповідати чи викликати до дошки, тим більше оцінювати. Однак це не завадило вчителям-новаторам зробити значний внесок у розвиток шкільної освіти: поняття „розвиток особистості”, запроваджене новаторами, стало ключовим визначенням у сучасній освіті; розвиток нових напрямків у навчанні спровокував появу в 90-х роках ХХ століття авторських шкіл. Відповідно до деяких положень педагогіки співробітництва сучасний учитель став помічником, організатором педагогічної взаємодії учня та вчителя, спрямованої на розвиток активності, самостійності та творчих здібностей.

Отже, педагогічне новаторство другої половини ХХ століття в галузі шкільної освіти охопило вчителів різних міст та областей України, стало явищем загальносуспільним, викликало ентузіазм у вчителів багатьох поколінь. У дидактичних системах учителів-новаторів виокремилися спільні підходи: 1) рівноправні партнерські взаємини

вчителя й учня в навчальному процесі (вчитель створює оптимальні умови для навчання та розвитку учня); 2) постійний пошук нетрадиційних методів, прийомів та засобів навчальної діяльності; 3) практичний досвід учителів-новаторів характеризується високими результатами в навчанні; 4) загальнодоступність досвіду вчителів-новаторів: масові публікації книг новаторів, радіо- і телепередачі про них, зустрічі з учителями.

Список використаної літератури

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с. **2. Лысенкова С. Н.** Жизнь моя – школа, или Право на творчество / С. Н. Лысенкова. – М. : Новая шк., 1995. – 240 с. **3. Лысенкова С. Н.** Методом опережающего обучения : кн. для учителя: Из опыта работы / С. Н. Лысенкова. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с. **4. Педагогический поиск** / сост. И. Н. Баженова. – 3-е изд., с испр. и доп. – М. : Педагогика, 1990. – 560 с. **5. Педагогический энциклопедический словарь** / гл. ред. Б. М. Бим-Бад ; редкол. : М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М. : Большая Рос. энцикл., 2003. – 528 с. **6. Словарь русского языка** : в 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; под ред. А. П. Евгеньевой. – 3-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1985. – 1988. **7. Столяр А. А.** Тревожные сигналы / А. А. Столяр // Математика в шк. – 1988. – № 1. – С. 61 – 63. **8. Шаталов В. Ф.** Куда и как исчезли тройки : Из опыта работы школ г. Донецка / В. Ф. Шаталов; предисл. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1979. – 136 с. **9. Шаталов В. Ф.** Точка опоры. Организационные основы экспериментальных исследований / Виктор Федорович Шаталов – М. : Университетское, 1990. – 224 с. **10. Шаталов В. Ф.** Эксперимент продолжается / В. Ф. Шаталов. – Донецьк : Сталкер, 1998. – 400 с.

Павлюк О. М. Педагогічний досвід учителів-новаторів як чинник розвитку шкільної освіти в Україні (друга половина ХХ століття)

У статті розкрито роль вчителів-новаторів у висвітленні питань розвитку шкільної освіти в другій половині ХХ століття. Новаторський педагогічний досвід вчителів другої половини ХХ століття характеризуються рівноправними партнерськими взаєминами вчителя й учня в навчальному процесі; постійним пошуком нетрадиційних методів, прийомів та засобів навчальної діяльності; високими результатами в навчанні; загальнодоступністю досвіду вчителів-новаторів. Новаторські ідеї учителів України другої половини ХХ століття ввійшли в традицію, перетворилися в загальну практику, збереглися й розвиваються в досвіді сучасної школи.

Ключові слова: вчитель, шкільна освіта, новаторський педагогічний досвід.

Павлюк Е. М. Педагогический опыт учителей-новаторов как фактор развития школьного образования в Украине (вторая половина XX века)

В статье раскрыта роль учителей-новаторов в освещении вопросов развития школьного образования во второй половине XX века. Новаторский педагогический опыт учителей второй половины XX века характеризуется равноправными партнерскими взаимоотношениями учителя и ученика в учебном процессе; постоянным поиском нетрадиционных методов, приемов и средств учебной деятельности; высокими результатами в учебе; общедоступностью опыта учителей-новаторов. Новаторские идеи учителей Украины второй половины XX века вошли в традицию, превратились в общую практику, сохранились и развиваются в опыте современной школы.

Ключевые слова: учитель, школьное образование, новаторский педагогический опыт.

Pavlyuk O. M. Educational Experience for Innovative Teachers as a Factor of Development of School Education in Ukraine (The Second Half of the Twentieth Century)

In the article the role of teachers-innovators is exposed in illumination of questions of development of school education in the second half of XX of century. Innovative pedagogical experience of teachers of the second half of XX of century characterized by the equal in rights partner mutual relations of teacher and student in an educational process; by the permanent search of unconventional methods, receptions and facilities of educational activity; by high results in studies; by popularity of experience of teachers-innovators. The innovative ideas of teachers of Ukraine of the second half of XX of century entered tradition, grew into general practice, saved and develop in experience of modern school. Teachers-innovators did a considerable contribution to development of school education: a concept „development of personality”, entered by innovators, became key determination in modern education; development of new directions in studies provoked appearance in 90-th of XX of century of authorial schools. In accordance with some positions of pedagogics of collaboration a modern teacher became a helper, organizer of pedagogical cooperation of student and activity independence and creative capabilities sent to development. The pedagogical innovation of the second half of XX of century in industry of school education overcame the teachers of different cities and areas of Ukraine, caused enthusiasm for the teachers of many generations.

Key words: teacher, school education, innovative pedagogical experience.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2013 р.

Прийнято до друку 29.03.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Л. Ц. Ваховський